

Establishing the Significance of Metaphorical Expressions in Surah Al-Baqarah Through Language Philosophy Theories: A Case Study on Wittgenstein

Iasa Motaghizadeh^{*1}, Kourosh Ferydounpour²

¹Professor of Arabic Department, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

²PhD student Arabic language and literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Received:

31/08/2024

Accepted:

09/02/2025

The Quran, as a book, has propositions. Examining the meaning of these propositions is one of the tasks of "Philosophy of Language". One of the tendencies of this philosophy in the contemporary century, which examines the meaning of religious statements, is Wittgenstein's philosophy of language. He presented two theories of "early Wittgenstein" and "late Wittgenstein" about the meaning of propositions. Simile is one of the most common issues and one of the most used rhetorical devices in the Holy Quran for various purposes. This research works - due to the frequency of similes in the Holy Quran - to study selected similes in Surat Al-Baqarah through the descriptive-analytical method and the statistical method, based on Wittgenstein's theories. The research concluded in its study of the seven selected proverbs in Surat Al-Baqarah according to the theory of "early Wittgenstein" that only "the similes" have significance, since the similes are intangible elements while the simile is included among the main and specific pillars that can be included in the circle of experimental tests. As for the theory of "late Wittgenstein", all issues have significance, but this significance is dual in two aspects; First, they are significant because they are found in language games, and second, they are significant for every speaker, even for speakers of a non-religious language. To put it more precisely, it is impossible to reject the significance of these propositions even if the propositions are rejected formally. Moreover, the Qur'an describes the similes in a way that is consistent with human nature and does not belong to a particular era.

Keywords: Quran, Baqarah, analogy, philosophy of language, Wittgenstein

Cite this article: Motaghizadeh, Iasa; Ferydounpour, Kourosh (2024) *Establishing the Significance of Metaphorical Expressions in Surah Al-Baqarah Through Language Philosophy Theories: A Case Study on Wittgenstein.*, The Quarterly Journal of Lisān-i mubīn, Vol 17, New Series, No 61, Autumn, 2025,: pages 131-155. DOI: 10.30479/lm.2025.20836.3772

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Imam Khomeini International University.

This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License \(CC BY NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

***Corresponding Author:** Iasa Motaghizadeh

Address: Tehran, Iran.

E-mail: motaghizadeh@modares.ac.ir

Introduction

The Quran is composed of various propositions that invite deep interpretation and analysis. Within the discourse surrounding religious language, certain philosophical frameworks challenge understanding its meaningfulness. Among the most influential figures in contemporary language philosophy is Ludwig Wittgenstein (1), whose profound insights have significantly shaped modern thought and provided a foundational framework for subsequent philosophers. His philosophical contributions are typically categorized into two distinct phases: Early Wittgenstein and Later Wittgenstein. In his early work, particularly in the *Tractatus Logico-Philosophicus* (2), he posits that propositions that cannot be linked to external realities are rendered meaningless (Wittgenstein, 2020: 44). Conversely, Later Wittgenstein argues that meanings are not fixed or absolute; but rather, they are contingent upon their practical usage within specific contexts, with the meaning of a sentence being determined by the context in which it is articulated (Fahmi Zaidan, 2019: 146).

The concept of metaphor is articulated as an artistic device that vividly encapsulates ideas through relatable examples. The effectiveness with which a metaphor conveys its intended message enhances its value within discourse; this principle is exemplified by the Quran's adept integration of conceptual clarity with aesthetic expression in its metaphors (Ma'rifa, Vol. 5, 2017: 327). While Surah Al-Baqarah contains numerous metaphors designed to clarify complex ideas and render meanings tangible, this study will specifically focus on seven key metaphors that explicitly reference examples (parables) through the lens of Wittgenstein's theoretical framework.

This research aims to address several critical questions regarding these metaphorical statements: To what extent are the metaphorical expressions in Surah Al-Baqarah meaningful when analyzed through the lens of Wittgenstein's theories? Which specific aspects of his philosophy play a more significant role in establishing the meaningfulness of these metaphors? Furthermore, how can these interpretations substantiate their significance within this context?

While there exists a substantial body of scholarship concerning Wittgenstein's contributions to language philosophy, there remains a noticeable gap regarding studies that rigorously apply his insights to Quranic analysis—particularly in terms of metaphorical interpretations. This investigation will reference existing literature grounded in Wittgensteinian principles, including critiques and examinations related to language games as well as thematic imagery found within other surahs of the Quran, such as Surah Al-Ghashiyah, which discusses themes of judgment and the consequences faced by individuals based on their beliefs and actions.

Methodology

Considering the diverse types of metaphors present in the Quran, it is impractical to conduct a case study on each metaphor. Consequently, this research adopts a descriptive-analytical methodology combined with a statistical approach to investigate the principal metaphors found in Surah Al-Baqarah, with particular emphasis on Wittgenstein's theoretical framework. In this study, seven key metaphors have been identified within this surah, specifically addressing themes related to disbelievers, hypocrites, and the concept of Sadaqah (charitable giving).

Findings

The subjects represented in these metaphors are inherently non-experimental and form part of the key vocabulary within the Quran recognized as fundamental topics in its discourse. Conversely, all subjects of comparison are tangible and observable entities that demonstrate significant alignment with empirical reality. The Quran effectively articulates the defining component of a metaphor—the subject of comparison—by illustrating it through natural events. This metaphorical framework draws upon elements of nature that are not limited to any specific historical period; thus, it cannot be claimed that these events described in the Quran pertain exclusively to either the past or future. Instead, they encompass natural phenomena that are universally perceptible and tangible to humans and can be subjected to empirical testing at any time.

For example, from Early Wittgenstein's perspective, meaning is fundamentally rooted in positivist principles. In this context, the condition of disbelievers when called by Prophet Muhammad is likened to an animal that merely hears noise and cries in response to being called. This metaphor resonates with sensory experience as it involves entirely referential terms (animal, hearing, sound, cry, call), which Early Wittgenstein would consider amenable to empirical verification.

In contrast, Later Wittgenstein's theory posits that meaning arises from usage specific to language users; this observation reveals that such propositions are fully meaningful and align with reality. Even when one steps outside the linguistic community (the religious group), these metaphors retain their significance and represent an undeniable comparison. Furthermore, this proposition remains comprehensible and justifiable even for empiricists. Analyses indicate that Early Wittgenstein viewed subjects composed of individuals as lacking meaning; however, he acknowledged the definitional aspect of metaphors—the subject of comparison—as meaningful. This suggests that metaphors have been articulated in ways that allow for empirical testing capabilities; thus, even those who reject religious language cannot dismiss these metaphors due to their testable nature.

Moreover, all elements constituting metaphors are regarded as meaningful according to Later Wittgenstein's framework; firstly due to their applicability for religious individuals who grasp their meanings during discussions and secondly because each religion possesses its specific lexicon (language games), ensuring that these meanings hold relevance within the community of language users.

Conclusion

From Early Wittgenstein's perspective, among the seven metaphorical propositions found in Surah Al-Baqarah, a portion of these statements is deemed meaningful as it constitutes the defining element of a metaphor (the subject of comparison), while the subjects themselves are regarded as meaningless within this theoretical framework due to their lack of empirical testability. This observation suggests that the Quran represents a miraculous text, with its metaphors articulated in ways that resonate with ideas even those who deny religious language. The subjects of comparison align so closely with experience and nature that they cannot be restricted to any specific temporal context; rather, they are universally perceptible and tangible across all eras.

Conversely, this proposition is also interpreted as meaningful according to Later Wittgenstein's theory, albeit with a distinction: this interpretation presents two approaches. The first approach asserts that meaning applies solely to language users within the religious community, while the second approach posits that it holds significance for all individuals. Consequently, these metaphorical statements are recognized as meaningful for everyone; even if an individual rejects religion, denying these metaphors remains implausible. Additionally, the assessment of meaningfulness regarding these metaphors across both theoretical periods indicates that Later Wittgenstein assigned greater significance to them.

Utilizing Wittgenstein's theory of meaning in language allows for an interpretation of the metaphors in Surah Al-Baqarah as a vivid linguistic expression. These metaphors are framed in such a manner that they can be substantiated through both dimensions of Wittgenstein's theory, as they exhibit empirical qualities while simultaneously reflecting the meaningful contexts relevant to language users.

اثبات معناداری گزاره‌های تشبیهی سوره بقره با تکیه بر نظریات فلسفه زبان

مطالعه موردی: فلسفه زبانی ویتگنشتاین

عیسی متقی‌زاده^{۱*}، کورش فریدون‌پور^۲

^۱استاد گروه عربی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

^۲دانشجوی دکتری تخصصی زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

دریافت:

۱۴۰۳/۰۶/۱۰

پذیرش:

۱۴۰۳/۱۱/۲۱

قرآن به عنوان یک کتاب، دارای گزاره است. بررسی معناداری این گزاره‌ها یکی از وظایف «فلسفه زبان» است. از گرایش‌های این فلسفه در قرن معاصر که معناداری گزاره‌های دینی را بررسی می‌کند، فلسفه زبان ویتگنشتاین است. ویتگنشتاین، به عنوان نظریه پرداز فلسفه زبان، دو نظریه «ویتگنشتاین متقدم» و «ویتگنشتاین متأخر» را درباره معناداری گزاره‌ها ارائه داد. در نظریه متقدم، او نگاهی تجربی و پوزیتیویستی به معناداری گزاره‌ها داشت. در دیگر سو، نظریه متأخر قرار دارد که اساس آن، بر معناداری کاربردی نزد اهل زبان و نظریه معروف بازی‌های زبانی است. تشبیه از گزاره‌های پربسامد و یکی از اسلوب‌های پرکاربرد بلاغی است که برای اهداف مختلفی در قرآن به کار رفته است. با توجه به کثرت تشبیهات قرآن، پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد آماری، سعی در بررسی گزاره‌های منتخب تشبیهی سوره بقره با تکیه بر نظریات ویتگنشتاین دارد. در پایان این پژوهش، مشخص شد که از هفت تشبیه منتخب سوره بقره، طبق نظریه ویتگنشتاین متقدم، تنها مشبه‌ها معنادار هستند؛ چراکه مشبه‌ها همگی غیرملموس‌اند و مشبه‌ها که رکن اصلی و تعریفی هستند، قابل آزمودن تجربی بودند. طبق نظر ویتگنشتاین متأخر نیز همه گزاره‌ها با معنا هستند؛ با این تفاوت که این معناداری دوسویه است: یک آنکه از جهت وجود در بازی‌های زبانی معنادار است و دوم آنکه برای هر گویشور، حتی غیر اهل زبان دین نیز معنادار محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، حتی در صورت انکار این گزاره‌ها، رد معنادار بودن آن‌ها ناممکن است. قرآن نیز طوری تشبیهات را وصف کرده که با طبیعت انسانی هم‌سو بوده، متعلق به عصر خاصی نیست.

کلمات کلیدی: قرآن، بقره، تشبیه، فلسفه زبان، ویتگنشتاین

استناد: متقی‌زاده، عیسی؛ فریدون‌پور، کورش (۱۴۰۳). اثبات معناداری گزاره‌های تشبیهی سوره بقره با تکیه بر نظریات فلسفه زبان مطالعه موردی: فلسفه زبانی ویتگنشتاین، فصلنامه علمی لسان مبین، سال هفدهم، دوره جدید، شماره ۶۱، پاییز ۱۴۰۴، ص ۱۵۵-۱۳۱.

DOI: 10.30479/lm.2025.20836.3772

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

۱. مقدمه

قرآن کلام الهی و بیانی معجز در جهان است که توسط روح‌الامین بر خاتم انبیا(ص) نازل شده است تا مردم را از تاریکی به سمت نور هدایت کند و راه هدایت را از گمراهی بشناساند. قرآن دارای واژه‌هایی اساسی است که هرکدام از آن‌ها در گزاره‌های مربوط به خود قرار دارند و بی‌تردید حامل معنای غنی هستند. قرآن این واژگان را در قالب‌های مختلفی دقیقاً تبیین کرده است تا در نفس مخاطب جای گیرد و راه هرگونه انکاری را بر منکران ببندد. یکی از این قالب‌ها تشبیه است که بسیار در قرآن از آن استفاده شده است.

یکی از حوزه‌هایی که منکر معناداری زبان دین است، برخی نظریات فلسفه زبان است. در این فلسفه، نظریاتی قرار دارد که تجربه‌گرا هستند و منکر زبان دین محسوب می‌شوند. لودویگ ویتگنشتاین^۱ از تأثیرگذارترین فلاسفه زبانی اخیر است که نظریات وی باعث مدرن شدن فلسفه زبان شد و دیگر فیلسوفان تفکرات او را در این حوزه سرمشق قرار دادند. نظر ویتگنشتاین به دو دوره اصلی تقسیم می‌شود که آن‌ها را «ویتگنشتاین متقدم» و «ویتگنشتاین متأخر» نامیده‌اند.

ویتگنشتاین متقدم که حوزه اصلی این نظریه، کتاب *رساله منطقی فلسفی*^۲ است، تمام گزاره‌هایی را که نتوان آن را به مصداق خارجی ارجاع داد، بی‌معنا می‌داند (ویتگنشتاین، ۱۳۹۹، ۴۴). به عبارت دیگر، از نظر وی تمام معناداری در حوزه تجربی خلاصه می‌شود و به تبع، تمام گزاره‌ها و واژگانی را که در خصوص خوبی و بدی هستند، بی‌معنا می‌داند. در سوی دیگر ویتگنشتاین متأخر قرار دارد: تکیه اصلی این نظریه بر کتاب *پژوهش‌های فلسفی*^۳ است که خود، نظریه جدیدی را ارائه داد و نظریه ویتگنشتاین متقدم را تا حدودی زیر سؤال برد؛ با این نظر که گزاره‌ها و واژگان در بازی زبانی مخصوص خود معنادار هستند. این نظریه متأخر به دو گروه «معنا به مثابه کاربرد» و «بازی‌های زبانی» تقسیم شد و ستون اصلی آن، گویشوران زبان هستند. به عبارت دیگر، اگر گزاره‌ای در دید اهل همان زبان معنا دارد، پس بامعناست.

با توجه به انواع مختلف تشبیه در قرآن، بررسی موردی هرکدام میسر نیست؛ لذا پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد آماری، سعی در بررسی تشبیهات اصلی سوره بقره، با تکیه بر نظر

ویتگنشتاین دارد. هفت تشبیه اصلی از این سوره مشخص شده است که درباره کافران، منافقان و صدقه دادن است.

قرآن بیانی معنادار است و هنگامی که بحث بر سر اعجاز این کتاب به میان می آید، بی تردید باید تک تک سخنان معنادار باشد؛ در غیر این صورت از اعجاز برخوردار نیست. با این تفسیر، قرآن با هر سنگ محکی باید معنا داشته باشد. اما برخی بر این باور هستند که به عنوان مثال گزاره «بخشش خوب است» چون مدلول و مصداق خارجی ندارد و نمی توان آن را با حواس درک کرد، بدون معناست. با تکیه بر این نظریه، بسیاری از حوزه های دین بی معنا به شمار می آیند و واژگانی چون «کفر»، «ایمان»، «بخشش»، «صبر»، «نفاق» و... بی معنا هستند.

نظریات فلسفه زبان ویتگنشتاین در دوره اول رویکرد معناداری پوزیتیویستی داشت و همه گزاره های غیر تجربی را بی معنا می دانست؛ دوره دوم نیز معنا را فقط کاربرد سخن اهل زبان می دانست. از این رو، پژوهش حاضر درباره تشبیهات سوره بقره به دنبال یافتن پاسخ پرسش های زیر است: چه مقدار از گزاره های تشبیهی سوره بقره با تکیه به نظریات ویتگنشتاین معنادار است؟ کدام یک از نظریات ویتگنشتاین در معناداری تشبیهات سوره بقره نقش پررنگ تری دارند؟ چگونه می توان با این نظریه، تشبیهات سوره بقره را اثبات کرد؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

درباره ویتگنشتاین و فلسفه زبان او پژوهش های بسیاری صورت گرفته است؛ اما در تطبیق این نظریه بر قرآن، پژوهش های زیادی موجود نیست که به صورت دقیق، آیات قرآن و به ویژه تشبیهات را تحلیل کرده باشد. مقالات زیر بر اساس نظریات فلسفه زبان ویتگنشتاین نوشته شده اند:

علی عسگری یزدی در مقاله خود با عنوان «نقد و بررسی نظریه بازی های زبانی لودویگ ویتگنشتاین» (۱۳۹۲) نظریه بازی های زبانی ویتگنشتاین را به طور ویژه تبیین و جایگاه آن را نسبت به زبان دین بیان می کند. نگارنده در این پژوهش نتیجه می گیرد که زبان دین در حوزه های مختلف متنوع است؛ اما متباین نیست. یعنی کارکرد واقع نمایی زبان، کارکرد مشترک همه موارد است و وجود همین کارکرد است که فیلسوف، شاعر، هنرمند و... می توانند به شکل معنادار با یکدیگر سخن بگویند. این مقاله تنها یکی از نظریات ویتگنشتاین را بررسی کرده است و وجه مشترکی با گزاره های قرآن ندارد.

عیسی متقی‌زاده و کورش فریدون‌پور در مقاله خود با عنوان «بررسی تصویر بهشت و جهنم در سوره غاشیه با تکیه بر نظریات فلسفه زبان، مطالعه موردی: نظریه ارجاعی و کاربردی» (۱۴۰۲)، تصویرسازی هنری قرآن را درباره صور بهشت و جهنم در سوره غاشیه بررسی کرده‌اند. تکیه معناداری این تصویرسازی هنری، دو نظریه ارجاعی و کاربردی است. نگارندگان در این مقاله گزاره‌هایی که گویای تصویر بهشت و جهنم هستند، با تکیه بر دو نظریه متفاوت فلسفه زبان، تحلیل کرده‌اند. در نتیجه این پژوهش آمده است که ۸۶ درصد گزاره‌های تصویری معنادار هستند. همچنین این تصاویر ملموس و محسوس‌اند.

پژوهش حاضر تنها تشبیهات صریح و اصلی سوره بقره را مطالعه کرده و از دید تشبیهی به این موضوع نگاه کرده است. از سوی دیگر، تنها به نظریات ویتگنشتاین بسنده کرده است و این خود تطبیق فلسفه زبانی غرب با قرآن کریم است که در جای خود پژوهشی نوین به حساب می‌آید.

۲. بحث و بررسی

۱-۲. معناداری تشبیهی در نظریه ویتگنشتاین

تشبیه به عنوان جزئی از گزاره‌های تشکیل‌دهنده زبان قرآن باید دارای معنا باشد. در این قسمت به شرح نظریه ویتگنشتاین، درباره معناداری زبان و سپس تبیین گزاره تشبیهی و تشبیهات سوره بقره می‌پردازیم:

۱-۱-۲. معنا

«معنا» به معنای مضمون در مقابل لفظ است که در باطن وجود دارد (دهخدا، ۱۳۷۷ ه. ش، ص ۸۹).

معنا نموداری از واقعیت و رای متن و ترسیم‌کننده و مبنای تمام تحلیل‌ها و استنتاجات از گزاره‌های آن است. کاوش عقلی در الفاظ، گزاره‌ها و ساختار متن برای رسیدن به عمق حقیقی و واقعی معنا، حکایت از ارزش معرفت‌شناختی آن دارد (مختاری، ۱۳۹۷ ه. ش، ص ۲۵).

هدف اصلی مطالعات در زبان، رسیدن به معناست. درواقع ما از لفظ به معنا می‌رسیم و ارتباط بین زبان و معنا ارتباطی محکم و موثق است؛ چراکه زبان ابزار ایجاد ارتباط بین معانی موجود در جهان هستی با ذهن انسان است.

۲-۱-۲. ویتگنشتاین

ویتگنشتاین از تأثیرگذارترین فلاسفه قرن بیستم به شمار می‌آید. اصلی‌ترین هدف فلسفی ویتگنشتاین رابطه زبان با جهان و معناست (موسوی کریمی، ۱۴۰۰ ه.ش، ص ۶۸). ویتگنشتاین دو بار در طول حیات فلسفی خود اثرگذار بود که در هر دو دوره، نگاهی تازه به زبان و معنا داشت. دوره اول حیات ویتگنشتاین که به «ویتگنشتاین متقدم» معروف است، مربوط به رساله منطقی فلسفی (تراکتاتوس) است که جریان‌های پوزیتیویستی دارد. حیات دوره دوم فلسفی او که به «ویتگنشتاین متأخر» مشهور است، نگاهی نوین به زبان دارد که در کتاب پژوهش‌های فلسفی آن را گردآوری کرده است.

ویتگنشتاین در کتاب رساله منطقی فلسفی با بیان نظریه تصویری بودن زبان، حدود زبان را نمایانگر حدود جهان می‌داند. از دیدگاه وی جهان تا جایی وجود دارد که در قالب زبان گنجانده می‌شود؛ در نتیجه، تعیین‌کننده حد معرفت برای ویتگنشتاین، زبان است. از دیدگاه وی زبان ابزاری است که با آن واقعیت، نمایان می‌شود؛ اما وی در کتاب پژوهش‌های فلسفی با بیان نظریه کاربردی معنا و بازی‌های زبانی، فهم معنای کلمات را منوط به استعمال آن‌ها در موقعیت‌های مختلف می‌داند. طبق این نظریه، واژگان خارج از متن بدون معنا به شمار می‌آیند (مهدوی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۴ ه.ش، ص ۲۲۴).

۲-۱-۲-۱. ویتگنشتاین متقدم

ویتگنشتاین در کتاب رساله خود مرز مشخصی را برای معنا ترسیم کرد؛ بدین صورت که جهان هستی متشکل از امور واقعی است، مانند گزاره «گلی کنار درخت بید»: کاربران با دیدن این صحنه، واژگان منطقی را به کار می‌برند و چون گزاره ساخته شده، با امور واقع در جهان هستی هم‌سو است و به عبارت دیگر قابل ارجاع است؛ پس آن گزاره، گزاره‌ای معنادار است (دباغ، ۱۳۹۳ ه.ش، ص ۲۴). ویتگنشتاین متقدم بر این باور بود که اگر مضمون اصلی گزاره، مصداقی واقع مطابق با جهان بیرون داشته باشد؛ پس آن گزاره، واجد تصویری در دنیای واقعی است و در نتیجه معنادار است؛ حتی اگر یک مؤلفه در این گزاره به‌طور مستقیم، ارجاعی به خارج از واقعیت نداشته باشد (همان، ۲۶)؛ در گزاره «کتاب روی میز است» واژه «کتاب» و «میز» هر دو مصداقی در خارج و در جهان هستی دارند. حال، گزاره «روی میز بودن» (روی چیزی قرار داشتن) مصداق واضحی در عالم خارج ندارد؛ اما گزاره «کتاب روی میز است» چون تصویر معناداری از عالم خارج به ما می‌دهد، در نتیجه معنادار است. یعنی صدق و کذب در این

مورد ارجاع خارجی است؛ به‌طوری که اگر گزاره‌ای مدلول محقق واقعی داشته باشد، معنادار است و اگر نداشته باشد بی‌معناست.

از نظر ویتگنشتاین متقدم گزاره‌هایی مانند گزاره‌های اخلاقی و دینی اساساً بی‌معنا هستند؛ چراکه هیچ ارجاعی به جهان خارج ندارند. از نظر وی گزاره‌های اخلاقی نمی‌تواند معنادار باشد؛ بلکه این نوع از گزاره‌ها حاکی از نگرش فرد به عالم است (همان، ۲۸). بر مبنای نظر ویتگنشتاین متقدم، زبانمند بودن انسان در امور فرهنگی و اجتماعی نادیده گرفته می‌شود و در این دیدگاه، زبان صرفاً ابزار تفکر و رسیدن به صدق و کذب قضایاست و گویی یک نشانه است. جملات و واژگان نیز صرفاً به‌منظور بازنمایی واقع، مورد توجه قرار گرفته‌اند (مهدوی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۲۲۵). ویتگنشتاین معتقد است که هر جمله نمایاننده یا توصیف‌کننده وضعیتی است که حالات امور واقعی را در جهان بازگو می‌کند.

۲-۱-۲-۱. معناداری پوزیتیویستی

جریان معناداری «پوزیتیویستی» یکی از جریان‌های فلسفی بود که با نظریه ویتگنشتاین متقدم هم‌سو است. از نگاه پوزیتیویست‌ها گزاره‌های اخلاقی و دینی بی‌معنا و مهمل هستند؛ زیرا از نظر تجربی آزمون‌پذیر نیستند. از دیدگاه آن‌ها جمله‌های اخلاقی، توصیفی نیستند؛ بلکه توصیه‌ای هستند (موسوی کریمی، ۱۴۰۰، ۷۲)؛ وقتی گفته می‌شود: «بخشندگی خوب است» معنای توصیفی ندارد؛ بلکه معنای آن جمله این است که «بخشنده باش». هدف اصلی گزاره‌های دینی از نگاه پوزیتیویست‌ها توصیه است و چون قابل آزمون تجربی نیست، در نتیجه بی‌معناست. از نظر آنان دستور زبان نیز فریبنده است. از دیدگاه پوزیتیویستی معنای هر گزاره که هدف بیان امری را در عالم واقع دارد، مرکب است از معنای مربوط به بخش زبانی و معنای مربوط به بخش واقع‌نمایی آن (کارناپ، ۱۹۵۹م، ۶۱) عبارت دیگر پوزیتیویست‌ها جملاتی را دارای معنا می‌دانند که هم از لحاظ ساختار نحوی صحیح باشد و هم از نظر تجربی آزمون‌پذیر باشد.

اصل دیدگاه ویتگنشتاین متقدم به زبان و معنا، در نظریه ارجاعی خلاصه می‌شود که این نوع از دیدگاه به دو نوع تقسیم می‌شود: در نگاه اول، گزاره یا واژه وقتی معنادار است که مصداقی غیر از خود در عالم واقع داشته باشد. در نگاه دوم، معنای گزاره دقیقاً همان چیزی است که واژه به آن ارجاع داده

می‌شود و باید قابل آزمون تجربی باشد. یعنی معنا، رابطه بین واژه و گزاره با مصداقش در جهان خارج است (آلستون، ۱۳۹۹هـ.ش، ص ۳).

۲-۲-۱-۲. ویتگنشتاین متأخر

ویتگنشتاین متأخر با گردآوری کتاب پژوهش‌های فلسفی در واقع نقدی بر برخی از نظریات ویتگنشتاین متقدم ارائه داد و دو نظریه مهم مطرح کرد: نظریه «کاربرد معانی» و نظریه «بازی‌های زبانی». ویتگنشتاین متأخر رویکرد ذات‌گرایانه به معانی را کنار گذاشت. این رویکرد بدین صورت است که واژه‌ها لازم است معنایی منفرد، ذاتی، معین و واحد داشته باشند و گزاره‌ها باید امور عینی را توصیف کنند. از دیدگاه ویتگنشتاین متأخر اصرار بر یکسان بودن گزاره‌ها با ساختار عالم، در کلیت خود بی‌اساس است. یعنی چنین نیست که نظریه معنا کاملاً نادرست باشد؛ بلکه در همه‌جا صادق نیست (موسوی کریمی، ۱۴۰۰هـ.ش، ص ۸۲).

در واقع دیدگاه ویتگنشتاین متأخر به زبان، دیدگاهی کاربردی است. بنابراین طبق این دو دیدگاه در نظریه ویتگنشتاین متأخر، معنا تنها در گرو مطابقتش با امور واقع نیست؛ بلکه اگر معنا نزد اهل زبان کاربرد داشته باشد و اهل آن زبان بر اساس معنایی که ورای آن است، از واژه یا گزاره استفاده کنند، در این صورت معناداری ظهور پیدا می‌کند.

۲-۲-۱-۲. معنا به مثابه کاربرد

از نظر ویتگنشتاین متأخر چنین نیست که هر کلمه یا هر جمله، معنای معین داشته باشد؛ بلکه معنای کلمه یا گزاره برحسب کارکردهای آن در زبان متعارف، متعدد است و معنای جمله نیز براساس متنی که در آن بیان می‌شود، مشخص می‌شود (فهمی زیدان، ۱۳۹۸هـ.ش، ص ۱۴۶). نظریه کاربرد معنا را می‌توان این‌طور بیان کرد که از معنا سؤال نپرسید؛ بلکه از کارکرد سؤال پرسید. از نظر ویتگنشتاین متأخر بخش مهمی از معنای زبان در کنش‌های کاربران آن زبان وجود دارد؛ یعنی معنای واژه صرفاً همان ساختار تصویری آن نیست؛ بلکه نحوه استفاده از واژه در زبان، بخش مهمی از معنای آن واژه در زبان است (موسوی کریمی، ۱۴۰۰هـ.ش، ص ۸۳). یعنی معنای یک زبان فقط زمانی درک می‌شود که چگونگی استفاده از آن درک شود. این امر ستون اصلی نظریه متأخر ویتگنشتاین را نشان می‌دهد؛ مبنی بر اینکه گزاره‌های دینی نیز چون می‌توانند کاربرد داشته باشند، پس معنادار هستند.

نکته اصلی آن است که معنای کلمه چیزی نیست جز کاربرد واژگان از سوی مردم در زندگی روزمره. به اعتقاد ویتگنشتاین متأخر تمام معانی برای یک واژه صحیح است؛ اما وی تأکید می‌کند که برای فهم معنای درست باید به کاربرد آن در فضایی نگاه کنیم که کاربران آن زبان از آن واژه یا گزاره استفاده می‌کنند (ویتگنشتاین، ۱۹۵۳م، ص ۶-۱). این تعریفی ساده و دقیق از معنا به‌مثابه کاربرد است.

۲-۱-۲-۲. بازی زبانی

ویتگنشتاین متأخر به زبان نگاهی تازه داشت. از نظر وی برای اینکه معنای واژه را بدانیم، باید به نقش آن در بازی‌های زبانی نگاه کنیم. یعنی همان طور که هر بازی، واژگان و جملات و قوانین مخصوص خود را دارد، زبان نیز بدین سان است. ما امروزه شاهد روی کار آمدن بازی‌های زبانی جدیدی هستیم؛ مانند اینترنت و فضای مجازی که در درون خود انواع واژگان و جملاتی را دارند که سال‌ها قبل اصلاً وجود نداشتند. همچنین برعکس، واژگان و جملاتی در قدیم وجود داشتند که امروزه از دور بازی خارج شده‌اند (هریث، ۲۰۰۲م، ص ۵۲). به‌طور کلی می‌توان گفت برای اینکه معنای واژه در زبان مشخص شود، باید به نقش آن واژه در بازی زبانی آن نگاه کنیم. یعنی صرفاً با دانستن معنای واژه، نمی‌توان معنای اصلی آن را درک کرد؛ بلکه برای دریافت صحیح معنا، باید آن را وارد بازی زبانی کنیم.

نظریه بازی زبانی بدین صورت است که واژگان فقط یک معنا یا یک کاربرد ندارند؛ بلکه یک واژه بی‌نهایت کاربرد دارد. ویتگنشتاین نقش و کارکرد واژه در زبان را بازی زبانی می‌نامد (فهمی زیدان، ۱۳۹۸هـ.ش، ص ۷۸). پس کارکرد زبان فقط گزارشی از عالم واقع نیست؛ بلکه توصیف و ارجاع عالم واقع یکی از وظایف زبان است. همچنین نظریه بازی‌های زبانی ویتگنشتاین بسیار با نحوه زندگی انسان‌ها مرتبط است؛ زیرا سبک زندگی افراد مانند بازی‌ها با یکدیگر متفاوت است. همچنین معنای یک واژه، حساب دقیق منطقی نیست؛ بلکه کاربرد آن در بازی زبانی مخصوص، معنای آن را تبیین می‌کند. همچنین معنای جمله براساس متن و موقعیتی که در آن مطرح می‌شود، متعدد است.

۲-۱-۳. تشبیه

تشبیه در علم بیان به معنای نشان دادن اشتراک دو چیز در یک معناست (تفتازانی، ۱۳۹۵هـ.ش، ج ۳، ص ۴۶). در قرآن کریم تشبیهات و تمثیل‌های فراوانی وجود دارد که به‌عنوان ابزاری برای تبیین، تهذیب، تربیت، بشارت، تشویق، و... به کار رفته است (المطعنی، ۱۳۸۸هـ.ش، ص ۴۷۸). تشبیه در قرآن نوعی

اطناب است؛ اما از آنجا که یکی از ویژگی‌های قرآن ایجاز است (سیدباقر حسینی، ۱۴۰۲ هـ.ش، ص ۴۳۳)، این تشبیهات اهدافی ویژه دارند. صاحب التمهید درباره تشبیه قرآن می‌گوید:

تشبیه یک تصویرسازی هنری است که یک مفهوم را در قالب مثال در ذهن مجسم می‌کند. تشبیه هر میزان در انتقال مقصود بهتر عمل کند به همان نسبت به کلام ارزش می‌بخشد. قرآن در تشبیهات خود انتقال بهینه مفاهیم و زیبایی بیان را در کنار هم رعایت کرده است (معرفت، ۱۳۹۶ هـ.ش، ج ۵، ص ۳۲۷).

در نتیجه، تشبیهات قرآن، هم از حیث ویژگی‌های لفظی و هم از دید معنایی، بسیار غنی است و کاملاً منتقل‌کننده مفهوم برای خواننده است.

۲-۲. تحلیل داده‌ها

۲-۲-۱. گزاره‌های تشبیهی

سوره بقره تشبیهات بسیاری برای تفهیم سخن و محسوس شدن معنا دارد؛ اما این مقاله تنها تشبیه‌های اصلی را بررسی می‌کند که مستقیماً مثال (تمثیل) را ذکر کرده‌اند. لذا هفت تشبیه از سوره بقره انتخاب شده است که در جدول (۱) به تفکیک ارکان و موضوع آن‌ها مشخص‌اند:

جدول ۱. تشبیهات منتخب سوره بقره به تفکیک ارکان و موضوع

آیه	شماره آیه	مشبه	مشبه به	موضوع
وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ.	۱۳	(ما) منافقان	ایمان سفیهان (کم عقل)	ایمان نیاوردن منافق
مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ.	۱۷	(آن‌ها) منافقان (کسانی که به دنبال گمراهی رفتند)	کسی که آتشی را روشن می‌کند و خداوند نور آن‌ها را از میان برمی‌دارد	ایمان نیاوردن منافق
أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْلٌ وَتَرْقُ يُجْعَلُونَ أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ.	۱۹	(آن‌ها) منافقان	گرفتاران در بارانی سخت	ایمان نیاوردن منافق
وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي	۱۷۱	کافر	کسی که بانگ می	ایمان نیاوردن کافر

	زند بر حیوانی			يُنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ.
۲۶۱	انفاق کنندگان	دانه‌ای که سنبله پر بار دارد	نیکی صدقه	مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنِيحًا سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.
۲۶۴	کسی که صدقه با منت می‌دهد	سنگ صافی که باران خاک آن را می‌برد	بی‌حاصلی صدقه دادن با منت	فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَتْهُ وَأَبِلُ فَتَرَاكَ صَالِدًا لَا يُقَادِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ.
۲۶۵	انفاق کنندگان	باغ پر میوه با باران	نیکی صدقه در راه خدا	وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اتِّبَاعًا مَرْضَاتٍ لِلَّهِ وَتَنَبُّيًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَأَتَتْ أُكُلَهَا ضَعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِيبْهَا وَابِلٌ فَطُلُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

همان طور که از جدول (۱) مشخص است، تمام مشبه‌ها در این تشبیه‌ها، غیر تجربی و جزء واژگان کلیدی قرآن هستند که درواقع از موضوعات اصلی قرآن محسوب می‌شوند. از سوی دیگر، مشبه‌ها همگی ملموس و دیدنی هستند و بیشترین سازگاری را با طبیعت تجربی دارند. قرآن رکن تعریفی تشبیه را که همان مشبه‌به محسوب می‌شود، به‌صورت طبیعی ذکر کرده و با استفاده از حوادث طبیعی، آن را به تصویر کشیده است. این تشبیه که تعریف آن حوادث طبیعی است، طبیعتی را به تصویر کشیده است که مختص عصر خاصی نیست؛ یعنی نمی‌توان گفت که این حادثه قرآن برای قدیم است یا آینده. بلکه حوادثی از طبیعت است که همگی محسوس و ملموس برای انسان محسوب می‌شوند و تماماً قابل آزمودن تجربی در طبیعت هر زمانی هستند.

۲-۱-۲-۱. تحلیل تشبیه کافران و منافقان

در آیه ۱۳ سوره بقره کافران، ایمان آوردن را بی‌خردی می‌دانند و می‌گویند: «ما هم مانند بی‌خردان ایمان بیاوریم؟!». اگر از جانب کلمه ایمان این قضیه بررسی شود، پر واضح است که ایمان مدلولی خارجی ندارد و نمی‌توان آن را به خارج ارجاع داد. در این صورت، از دیدگاه ویتگنشتاین متقدم، این واژه بدون

معنا محسوب می‌شود؛ اما قرآن مثال آنان را از سوی غیرارجاعی به ارجاعی تغییر می‌دهد: آن‌ها ایمان خود را چون سفاکت و بی‌خردی می‌دانند. طبق نظریه ویتگنشتاین متقدم که با معیار پوزیتیویستی هم‌سو است، انسان بی‌عقل و نابخرد قابل مشاهده است. در اینجا «سفهاء» یعنی کسانی که نادان و ضعیف‌الرأی هستند، مانند کودکان (طوسی، ۱۴۱۷هـ ج ۱، ص ۴۰۷). در نتیجه، قرآن مثالی را ذکر کرد که در تمام جوامع و بین تمام انسان‌ها وجود دارد. همچنین از دیدگاه نظریه متأخر او که معنا را به‌مثابه کاربرد می‌داند، می‌توان این گزاره را توجیه کرد؛ زیرا بی‌خردی به هر شکل که باشد، در هر جامعه‌ای قابل ارجاع خارجی است.

در آیه ۱۷ و ۱۹ خداوند در قالب دو تصویر، اعمال منافقان را بازگو می‌کند. پیش از این، خداوند توضیح داده بود که منافقان چگونه هستند و چه کارهایی انجام می‌دهند؛ اما برای فهم دقیق این اعمال دو تشبیه مستقیم ذکر شده است تا این گروه و اعمالشان برای انسان واضح‌تر شود.

در گزاره تشبیهی آیه ۱۷ خداوند آن‌ها را چون کسی می‌داند که آتشی را روشن می‌کند و همین که آتش روشن شد، خداوند نور آتش او را می‌گیرد و او را در تاریکی رها می‌کند؛ چنان‌که نمی‌بیند. در این مثال، تاریکی اول قرار دارد که منافقان می‌خواهند خوب و بد را از هم تشخیص دهند و آتشی روشن می‌کنند. همین که آن آتش را فروختند، خداوند آن را خاموش می‌کند و آن‌ها را در ظلمت قرار می‌دهد. آن ظلمت دوم، حیرت و نابودی است (طباطبایی، ۱۳۷۶هـ ش، ج ۱، ص ۶۷). در این مورد، برخی از منکران دین و گزاره‌های دینی، «نفاق» را انکار می‌کنند و پیرو نظریه ویتگنشتاین متقدم، مصداقی برای فهم آن از طریق تجربه نمی‌بینند؛ لذا منکر هستند. اما قرآن مثالی را بر رد هر نوع شک و تردیدی می‌آورد تا راهی برای انکار وجود نداشته باشد.

در این گزاره تشبیهی ما با واژگانی سروکار داریم که تشبیه را تشکیل داده‌اند: «شخص»، «روشن کردن»، «آتش»، «خاموش کردن»، «تاریکی» و «نور». طبق نظر پوزیتیویستی حتی اگر کلمه‌ای مدلول نداشت، اما در قالب گزاره تجربی بود، معنادار است؛ حال آنکه می‌بینیم این کلمات حتی جدا از جمله، معنادار هستند. از سوی دیگر، طبق نظر ویتگنشتاین متقدم و پیروان آن نظریه، جمله «نفاق بد است» بدون معنا تلقی می‌شود؛ حال آنکه این تشبیه کاملاً مطابق با تجربه است و نظر ویتگنشتاین متأخر نیز «نفاق» را برای اهل آن زبان یعنی اهل دین، معنادار می‌داند. اما خداوند مثالی ذکر می‌کند: «شخصی در تاریکی آتشی روشن می‌کند. آن آتش از بین می‌رود و او دوباره وارد تاریکی می‌شود.» در نتیجه، این

گزاره بسیار به اذهان نزدیک است و این تصویر و تشبیه، از دید نظریه ویتگنشتاین متقدم انکارناپذیر است؛ چراکه چنین چیزی در دنیا از نظر تجربی آزمون‌پذیر است. از دید ویتگنشتاین متأخر نیز به همان صورت است؛ اما با این تفاوت که تنها ویژه بازی زبانی اهل آن زبان نیست؛ بلکه هر انسانی این گزاره را درک خواهد کرد و با همانندی می‌تواند به اصل معنای نفاق دست یابد.

خداوند برای تأکید در نفوس، درباره این موضوع به یک مثال بسنده نکرده است و مثالی دیگر در باب کافران و منافقان آورده است. خود «کافر» و «منافق» و تعریف آن‌ها، از دید ویتگنشتاین متقدم و تجربی‌گراها بدون معنا تلقی می‌شود و آن‌ها منکر گزاره‌های دینی هستند؛ اما در اینجا با تشبیه دیگری مواجه هستیم که حال کافران را می‌گوید:

در این تشبیه، آنان مانند گرفتارانی در باران تند و سخت، تاریکی‌ها و رعدوبرق هستند که از هول آن صحنه و ترس از مرگ، انگشتشان را در گوششان فرومی‌کنند. می‌توان گفت که اینجا دین اسلام به باران تشبیه شده است (زمخشری، ۱۳۹۲ش، ج ۱، ص ۱۹۵). صحنه تشبیهی در این گزاره دارای واژگان مختلف است: «باران تند»، «رعدوبرق»، «انگشت دست»، «گوش» و «مرگ». مشاهده می‌شود که کاملاً محسوس است.

در این فضای تشبیهی که مثال دوم منافقان به حساب می‌آید، اگر با نظر ویتگنشتاین متقدم به آن نگاه کنیم، خواهیم دید که این واژگان و این گزاره، کاملاً تطبیق‌پذیر با دنیای خارج هستند و حتی در صورت انکار «نفاق و کفر»، نمی‌توان با معیار نظریه ویتگنشتاین متقدم آن‌ها را رد کرد. از دیگر سو، در دیدگاه ویتگنشتاین متأخر این گزاره به صورت یقینی معنادار خواهد بود؛ اما آیا می‌توان گفت که تنها برای اهل زبان معنادار است؟ حتی اگر این امر را قبول کنیم، آیا می‌توان گزاره تشبیهی را تنها مخصوص اهل یک زبان دانست؟ پاسخ یقیناً منفی خواهد بود؛ زیرا این تشبیه بدون شک برای همگان تجربه‌شدنی است.

از نکات قابل بحث در این تشبیه، آوردن کلمه «السماء» و آن هم به صورت معرفه است. زمخشری ذیل این مورد می‌گوید:

اگر بپرسند بر ذکر عبارت «مِنَ السَّمَاءِ» چه فایده‌ای مترتب است، درحالی‌که باران همواره از آسمان می‌بارد، در پاسخ باید گفت: فایده‌اش آن است که آسمان معرفه آمده است تا دلالت کند از همین آسمانی که دیده می‌شود می‌بارد (زمخشری، ۱۳۹۲ش، ج ۱، ص ۱۰۸).

زمخشری که سال‌ها پیش از ویتگنشتاین می‌زیسته است، به‌صورت منطقی جواب طرف‌داران ویتگنشتاین متقدم را داده است و می‌گوید: مصداق، آن چیزی است که قابل حس و تجربه است. بدین صورت که واژه «السَّمَاء» در این آیه، مَجَاز یا استعاره نیست؛ بلکه همان آسمانی است که در روزمره مشاهده می‌کنیم.

در آیه ۱۷۱ سوره بقره، خداوند حال کافران را هنگام دعوت پیامبر(ص) به ایمان و اسلام بیان می‌کند. مفسران متفق‌القول بر این باور هستند که این تشبیه قطعاً درباره کافران هنگام دعوت است و تصویر آن صحنه را بیان می‌کند (طوسی، ۱۴۱۷هـ ج ۳، ص ۱۴۳). حال‌وهوای کافر برای ایمان نیاوردن مشخص است. از دیدگاه فلسفی ویتگنشتاین متقدم، در این گزاره، واژگانی هستند که مصداق خارجی آن‌ها بدون معناست و اگر بخواهیم تقدیری به این موضوع نگاه کنیم در «حال کافران هنگام دعوت» با واژگانی سروکار داریم که ارجاع‌ناپذیر هستند: «ایمان»، «کفر»، «دعوت به دین»، «حق» و «باطل»؛ اما خداوند برای تثبیت معجزه بودن این کلام، مثالی برای پی بردن به حقیقت آورده است.

طبق دیدگاه ویتگنشتاین متقدم، معناداری از اصول پوزیتیویستی است. در این تشبیه، حال کافران هنگام دعوت پیامبر(ص) مانند حیوانی است که شخصی بر آن بانگ می‌زند؛ اما حیوان تنها صدا و آوای نامفهوم می‌شنود. می‌بینیم که این تشبیه، با حس تطبیق‌پذیر است و ما با واژگانی روبه‌رو هستیم که کاملاً قابل ارجاع هستند: «حیوان»، «شنیدن»، «صدا»، «آوا» و «بانگ». این واژگان از دید ویتگنشتاین متقدم قابل آزمودن تجربی هستند. از دیگر سو، نظریه ویتگنشتاین متأخر معنا را به‌مثابه کاربرد و آن را مخصوص اهل زبان می‌داند. مشاهده شد که این گزاره کاملاً معنادار و مطابق با واقعیت است و حتی اگر از بازی اهل زبان (اهل دین) بیرون بیاییم، معنادار و تشبیهی انکارناپذیر است. این گزاره حتی برای تجربی‌گراها نیز قابل فهم و توجیه است.

۲-۲-۱. تحلیل تشبیه صدقه دادن

آیه ۲۶۱ حال کسانی را می‌گوید که انفاق می‌کنند. گزاره «بخشش خوب است» از لحاظ دیدگاه ویتگنشتاین متقدم بدون معنا محسوب می‌شود؛ چراکه مصداق خارجی ندارد و معیاری برای معناداری آن وجود ندارد. از دیدگاه ویتگنشتاین متأخر نیز این گزاره زمانی معنا دارد که اهل زبان در بازی مخصوص زبانی خودشان آن را به کار ببرند. بنابراین این گزاره با معیار گویسوران آن، معنا خواهد داشت؛ اما قرآن برای اینکه تشبیهی دقیق انجام دهد و اصل این عمل را بازگو کند، این عمل را در قالب گزاره‌ای وصف کرده است:

در این آیه «انفاق» را به دانه‌هایی تشبیه کرده که از هر کدام، هفت خوشه و در هر خوشه، صد دانه است. نکته اینجاست که ما در ابتدا می‌گوییم: «چنین دانه‌ای وجود ندارد». اما مفسران کنایی بودن آن را با محصولات کشاورزی زمان قدیم محک زده‌اند؛ حال آنکه چنین باروری دانه امروزه بعید نیست (مغنیه، ۱۳۹۷ هـ.ش، ج ۱، ص ۷۰۶ و ۷۰۷). اینکه خداوند خوبی بخشش و انفاق را بگوید، باز عده‌ای از دیدگاه زبان و طرفداران ویتگنشتاین متقدم دلیلی برای بی‌معنایی زبان دین می‌آورند. اما این تشبیه بی‌تردید ملموس است. ما در این تشبیه با گزاره‌ای حسی تجربی سروکار داریم که می‌توان برای آن معناداری را ترسیم کرد. طبق نظریه ویتگنشتاین متقدم نمی‌توان منکر دانه و خوشه و باروری گیاه شد و این خود دال بر معناداری این گزاره است. از دیدگاه ویتگنشتاین متأخر نیز این گزاره معنادار و کاربردی است؛ منتها هم برای اهل زبان و هم برای همگان.

آیه ۲۶۴ سوره بقره در مذمت منت‌گذاری هنگام صدقه آمده است. در این آیه ما در رکن مشبه، با واژگانی سروکار داریم که طبق دیدگاه ویتگنشتاین متقدم بدون معنا محسوب می‌شوند: «منت»، «انفاق»، «صدقه»، «بخشش» و «بطلان». طرفداران پوزیتیویست، این گزاره را از حیث خوبی و بدی یا معناداری بدون ارزش می‌دانند؛ چراکه ما مصداق مستقیمی برای این واژگان در خارج نداریم. اما قرآن برای تفهیم و رد نظر منکران، مثالی برای این نوع از انفاق ذکر کرده است.

در اینجا کار انسان نفاق‌پیشه که کمکی کند و منت نهد، به‌سان سنگ سخت و صافی است که رگباری تند، هرچه روی آن است می‌شوید (طبرسی، ۱۴۲۷ هـ.ق ج ۲، ص ۱۵۰). برخی منت نهادن را بدون معنا می‌دانند و طبق نظر ویتگنشتاین متقدم، منت نهادن پس از صدقه بی‌معناست. از دیدگاه ویتگنشتاین

متأخر نیز، تنها برای کسانی معنادار است که به آن باور دارند و آن را به کار می‌برند. اما قرآن تشبیهی ذیل آن ذکر کرده است. خداوند در ابتدا شخص منت‌گذار را به منافق، آنگاه ریاکار را به سنگ صافی که روی آن خاک باشد تشبیه کرده است؛ بنابراین هم منت‌گذار آزاردهنده و هم منافق ریاکار، هر دو مانند سنگ سخت و صافی هستند که روی آن خاک اندکی است تا سختی آن دیده نشود و باران تند آن خاک را با خود می‌برد (مغنیه، ۱۳۹۷هـ.ش، ج ۱، ص ۷۱۱). در این تشبیه، سرعت زوال این نوع صدقه ملموس است؛ زیرا باران به سرعت خاک را می‌شوید و اثر مثبت آن را از میان برمی‌دارد.

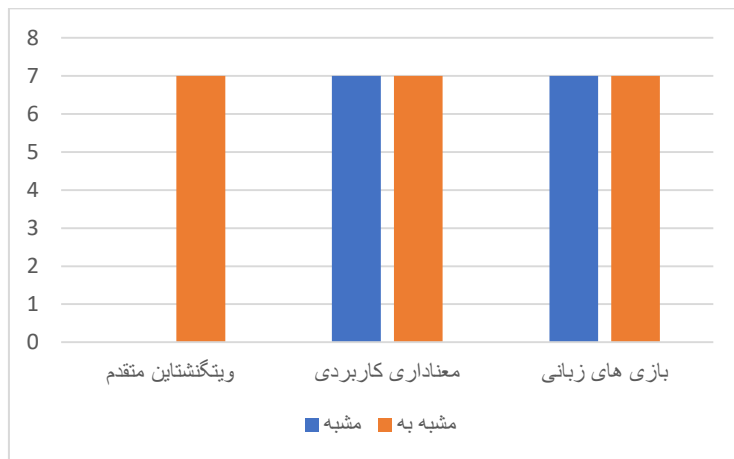
ما در اینجا با چند واژه سروکار داریم که این تشبیه را تشکیل می‌دهند: «سنگ»، «خاک»، «بذر» و «باران». از دیدگاه ویتگنشتاین متقدم، این گزاره کاملاً معنادار و قابل آزمودن با طبیعت است. با نظر ویتگنشتاین متأخر نیز وضع به همین صورت است. متنها این امر، تنها مخصوص کاربران آن نیست؛ بلکه هر کاربر زبانی آن را معنادار می‌داند.

در مقابل مذمت آیه ۲۶۴، آیه ۲۶۵ در مدح کسانی است که انفاق خود را برای رضایت خداوند انجام می‌دهند. در این آیه کسانی که مال خود را در راه رضای خدا انفاق می‌کنند، به باغی تشبیه شده‌اند که بر تپه‌ای قرار دارد و بارانی تند باعث دوچندانی میوه‌های آن می‌شود. در این آیه، گزاره اول که همان شبهه است، دارای کلماتی است که طبق نظر ویتگنشتاین متقدم بدون معنا محسوب می‌شود: «انفاق»، «رضای خدا» و «بخشش» همگی ارجاع‌ناپذیر و بی‌معنا هستند. اما خداوند با بیانی محسوس و ملموس، این عمل را به باغی تشبیه کرد که واژگانی قابل ارجاع دارد: «باغ»، «تپه»، «باران» و «میوه». این واژگان کاملاً منطبق با حس و تجربه هستند و انکارناپذیرند. از دیدگاه ویتگنشتاین متأخر نیز افزون بر حوزه گویشوران، برای همه قابل ارجاع است.

طبق این تحلیل صورت‌گرفته، خداوند هفت تشبیه صریح را در سوره بقره ذکر کرده بود که وجود این تشبیهات نوعی تفصیل برای قرآن محسوب می‌شوند. از آنجا که اصل در قرآن ایجاز است (سیدباقر حسینی، ۱۴۰۲هـ.ش، ص ۴۳۳) برخی ممکن است این را نوعی تناقض به حساب آورده‌اند. در پاسخ به این شبهه باید گفت که قرآن برای تمامی عصرها و برای همگان در هر زمانی معنادار است. این تشبیه‌ها جدا از آنکه برای تفهیم و ملموس بودن و نشستن بر جان خواننده آمده‌اند، نوعی مبارزه و رد در برابر کسانی هستند که زبان دین را انکار می‌کنند. با این تفاوت که اگر پیروان ویتگنشتاین متقدم،

گزاره‌هایی را که در آن‌ها واژگان «کفر»، «ایمان»، «انفاق»، «بخشش»، «نیکی»، «خوبی»، «گمراهی» و ... آمده است بی‌معنا می‌دانند؛ خداوند برای تعریف آن‌ها، تعریف به تمثیل می‌کند. می‌بینیم که در این تشبیه‌ها با طبیعت و دنیای زمینی سروکار داریم که قابل آزمودن تجربی هستند و برای همگان معنادار محسوب می‌شوند.

نمودار ۱. معناداری گزاره‌ها به تفکیک نظریه

طبق آنچه در این نمودار مشهود است، ویتگنشتاین متقدم مشبه‌ها را که درواقع متشکل از افراد بود بدون معنا می‌دانست و رکن تعریفی تشبیه که همان مشبه‌به است، از نظر وی معنادار بود. این نشان می‌دهد که تشبیهات به طریقی بیان شده‌اند که قابلیت آزمودن تجربی را دارند و کسانی که حتی منکر زبان دین هستند، قادر به انکار این تشبیه نیستند؛ زیرا آزمون‌پذیرند. از سوی دیگر، تمام ارکان تشبیه در نظر ویتگنشتاین متأخر معنادار بود: اول از آن جهت که برای اهل دین کاربرد دارد و اهل دین، معنای آن را هنگام گفت‌وگو درک می‌کنند. دیگر اینکه هر دین برای خود واژگانی دارد که مخصوص خودش است (بازی‌های زبانی)؛ لذا در درون اهل زبان دین نیز این معانی کاربرد دارد. به‌عنوان مثال انفاق‌کننده هم برای مسلمانان و هم برای مسیحیان کاربرد دارد (معناشناسی کاربردی). انفاق‌کننده برای مسلمانان و مسیحیان با آیین و مسلک خودشان کاربرد دارد (بازی‌های زبانی).

۳. نتیجه

طبق دیدگاه ویتگنشتاین متقدم از هفت گزاره تشبیهی در سوره بقره، قسمتی از گزاره معنادار بود که رکن تعریفی تشبیه را تشکیل می‌داد (مشبهه). مشبه‌ها در این نظریه، بدون معنا محسوب می‌شوند؛ زیرا از نظر تجربی آزمون‌پذیر هستند. این نشان از آن دارد که قرآن متن اعجازی است و تشبیهات آن به گونه‌ای بیان شده‌اند که حتی مطابق با تفکرات کسانی هستند که زبان دین را نیز انکار می‌کنند. این مشبه‌ها طوری با تجربه و طبیعت هم‌خوانی دارند که نمی‌توان برای طبیعت آن‌ها نیز زمان و دوره قائل شد و همگی محسوس و ملموس برای هر عصری هستند.

از سوی دیگر، این گزاره با نظریه ویتگنشتاین متأخر نیز با معنا محسوب می‌شود؛ با این تفاوت که همین نظر با دو رویکرد وجود داشت: رویکرد اول، معناداری تنها برای اهل زبان دین است؛ رویکرد دوم معنادار برای همگان است. این گزاره‌های تشبیهی، برای همگان معنادار محسوب می‌شوند و حتی اگر کسی دین را نیز انکار کند، انکار این تشبیه برای او امکان‌پذیر نیست. همچنین میزان معناداری این تشبیهات با تکیه بر دو دوره، این مهم را نشان می‌دهد که ویتگنشتاین متأخر سهم بیشتری در معناداری را به خود اختصاص داده بود.

با استفاده از نظریه معناداری زبان ویتگنشتاین می‌توان به صورت زبانی گویا به تشبیهات سوره بقره نگاه کرد؛ بدین صورت که این تشبیهات در قرآن طوری بیان شده‌اند که در هر صورت با دو قسم از نظریه ویتگنشتاین اثبات‌شدنی است؛ زیرا هم دارای خاصیت تجربی است و هم مواضع معناداری اهل زبان را دارد.

پی‌نوشت‌ها

1. Ludwig Josef Johann Wittgenstein
2. Tractatus Logico-Philosophicus
3. Philosophical Investigations

منابع

قرآن کریم

- سیدباقر حسینی، سیدجعفر. (۱۴۰۲ش). *أسالیب المعانی فی القرآن*. ط ۳. قم: بوستان کتاب.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۲۷ق). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. ج ۲. ط ۱. بیروت: المرتضی (ع).
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۷ق). *التبیان فی تفسیر القرآن*. ج ۲. ط ۲. قم: نشر اسلامی.
- آلستون، ویلیام پین. (۱۳۹۹ش). *فلسفه زبان*. ترجمه عباس علی رضایی. چ ۱. تهران: دانشگاه تهران.
- المطعنی، محمد. (۱۳۸۸ش). *ویژگی‌های بلاغی بیان قرآنی*. ترجمه سیدحسین سیدی. چ ۱. تهران: سخن.
- تفتازانی، مسعود بن عمر. (۱۳۹۵ش). *مختصر المعانی*. ترجمه حسن عرفان. ج ۳. چ ۸. قم: هجرت.
- دباغ، سروش. (۱۳۹۳ش). *سکوت و معنا: جستارهایی در فلسفه ویتگنشتاین*. چ ۳. تهران: صراط.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷ش). *لغت‌نامه*. ج ۱۴. چ ۲. تهران: دانشگاه تهران.
- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۳۹۲ش). *تفسیر الکشاف*. ترجمه مسعود انصاری. ج ۱. چ ۲. تهران: ققنوس.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۶ش). *تفسیر المیزان*. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. ج ۲. تهران: علامه طباطبایی.
- عسگری یزدی، علی. (۱۳۹۲ش). «نقد و بررسی نظریه بازی‌های زبانی لودویگ ویتگنشتاین». *فلسفه دین*. س ۱۰. ش ۴. ص ۱۲۱-۱۳۶.
- فهمی زیدان، محمود. (۱۳۹۸ش). *مقدمه‌ای بر فلسفه زبان*. ترجمه شیرزاد گلشاهی کریم و فریده فاتحی عیشاء. چ ۱. تهران: امید صبا.
- متقی زاده، عیسی؛ و فریدون پور، کوروش. (۱۴۰۲ش). «بررسی تصویر بهشت و جهنم در سوره غاشیه با تکیه بر نظریات فلسفه زبان، مطالعه موردی: نظریه ارجاعی و کاربردی معنا». *پژوهش‌های ادبی قرآنی*. س ۱۱. ش ۴۲. تابستان ۱۴۰۲. ص ۱-۱۶.
- مختاری، محمدحسین. (۱۳۹۷ش). *هرمنوتیک زبان و معنا*. چ ۱. تهران: سمت.
- معرفت، محمدهادی. (۱۳۹۶ش). *التمهید فی علوم القرآن*. ترجمه جمعی از مترجمان. چ ۱. قم: تمهید.
- مغنیه، محمدجواد. (۱۳۹۷ش). *تفسیر کاشف*. ترجمه موسی دانش. ج ۱. چ ۵. قم: بوستان کتاب.

موسوی کریمی، میرسعید. (۱۴۰۰ش). *درآمدی بر فلسفه زبان و زبان دین*. چ ۱. قم: دانشگاه مفید.

مهدوی نژاد، محمدحسین؛ و دیگران. (۱۳۹۴ش). «ارتباط زبان و معنا در سنت فلسفه تحلیلی با تأکید بر آرای ویتگنشتاین». *پژوهش‌های فلسفی*. ش ۱۶. ص ۱۳۶-۲۱۶.
ویتگنشتاین، لودویگ. (۱۳۹۹ش). *رساله منطقی فلسفی*. ترجمه امید مسعودی فر. چ ۱. تهران: تمدن علمی.

Carnap, R. (1959). "The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language". In: A.J. Ayer(ed) *Logical positivism*. New York: Free press. pp 60-81. translated by: Arthur Pap; First published as "Überwindung der Metaphysik durch Logische Analyse der sprache" in Erkenntnis, Vol. 2 (1932).

Harris, J. (2002). *Analytic philosophy of Religion*. Handbook of contemporary philosophy of Religion' Vol 3. London: Kluwer Academic publishers.
Wittgenstein, Ludwig. (1953). *Philosophical Investigation (PI)*, tr. G.E. M Anscombe (3rd ed). Oxford: Blackwell.

References

The Holy Quran

Alston, William Payne. (2019). *Philosophy of Language*. translated by Abbas'ali Rezaei. Vol. 1. Tehran: Tehran University Press. [In Persian].

Asgari Yazdi, Ali. (2013). "Criticism and Review of Ludwig Wittgenstein's Theory of Language Games". *Philosophy of Religion*. Vol. 4. pp. 121-136. [In Persian].

Dabbagh, Soroush. (2014). *Silence and Meaning: Essays on Wittgenstein's Philosophy*. Vol. 3. Tehran: Sirat. [In Persian].

Dehkhoda, Ali Akbar. (1998). *Dictionary*. Vol. 14. Ch. 2. Tehran: Tehran University Press. [In Persian].

Fahmi Zeidan, Mahmoud. (2019). *An Introduction to the Philosophy of Language*. translated by Shirzad Golshahi Karim & Farideh Fatehi Alishah. Vol. 1. Tehran: Omid Saba. [In Persian].

Mahdavi Nejad, Mohammad Hossein et. al. (2015). "The relationship between language and meaning in the tradition of analytical philosophy with emphasis on Wittgenstein's views". *Philosophical Studies*. No. 16. pp. 136-216. [In Persian].

Marafat, Mohammad Hadi. (2017). *Al-Tamhid fi Ulum al-Quran*, translated by a group of translators. vol. 1, Qom: Tamhid. [In Persian].

Mokhtari, Mohammad Hossein. (2018). *Hermeneutics of Language and Meaning*. Vol. 1. Tehran: Samt. [In Persian].

Motani, Mohammad. (2009). *Rhetorical Features of Quranic Expression*. translated by Seyyed Hossein Seyyedi. Vol. 1. Tehran: Sokhan. [In Persian].

Mottaqizadeh, Isa; Kourosh Fereydounpour. (1402). "A Study of the Image of Heaven and Hell in Surah Ghashiyyah Based on the Theories of Philosophy of Language, Case Study: Referential and Applied Theory", *Literary-Quranic Research*. Vol. 2. pp. 1-16. [In Persian].

Mousavi Karimi, Mir Saeed. (1400). *An Introduction to the Philosophy of Language and the Language of Religion*. Vol. 1. Qom: Mofid University. [In Persian].

Mughniyeh, Mohammad Javad. (2018). *Tafsir Kashif*. translated by Musa Danesh, vol. 1. ch. 5. Qom: Bustan Ketab. [In Persian].

Seyyed Baqer Husayni, Seyyed Jafar. (1402). *Styles of Interpretations in the Quran*. 7th edition, Qom: Bustan Ketab. [In Arabic].

Tabarsi, Fazl ibn Hassan. (2006). *Al-Bayan Assembly in Tafsir al-Qur'an*. Vol 2. ch. 1. Beirut: Al-Mortaza. [In Arabic].

Tabatabaei, Mohammad Hossein. (1997). *Tafsir al-Mizan*. translated by Seyyed Mohammad Baqer Mousavi Hamedani. vol. 2. Tehran: Allame Tabatabaei. [In Persian].

Taftazani, Masoud ibn Omar. (2016). *Mukhtasar al-Maani*. translated by Hassan Irfan. vol. 3. ch. 8. Qom: Hejrat. [In Persian].

Tusi, Muhammad ibn Hassan. (1417 AH). *Al-Tabyan fi Tafsir al-Quran*. Vol. 2, ch. 2, Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic].

Wittgenstein, Ludwig. (2019). *Logical-Philosophical Treatise*. translated by Omid Masoudifar, vol. 1. Tehran: Tamaddon Elmi. [In Persian].

Zamakhshari, Mahmoud ibn Omar. (2013). *Tafsir al-Kashshaf*. translated by Masoud Ansari, vol. 1, ch. 2, Tehran: Qoqnus. [In Persian].

إثبات دلالات التشبيهات الواردة في سورة البقرة بناء على نظريات فلسفة اللغة (فلسفة فيتجنشتاين اللغوية نموذجاً)

عيسى متقي زاده^{١*}، كورش فريدون بور^٢

^١ أستاذ قسم اللغة العربية بجامعة تربيت مدرّس، طهران، إيران.

^٢ طالب دكتوراه قسم اللغة العربية وآدابها بجامعة الشهيد بهشتي، طهران، إيران.

معلومات المقالة	الملخص
نوع المادة:	القرآن، ككتاب، له قضايا. إن دراسة معنى هذه القضايا هي إحدى مهام "فلسفة اللغة". ومن اتجاهات هذه
مقالة محكمة	الفلسفة في القرن المعاصر، والتي تدرس معنى القضايا الدينية، هي فلسفة فيتجنشتاين في اللغة. وقدم
تاريخ الوصول:	نظريتين "فيتجنشتاين المتقدم" و"فيتجنشتاين المتأخر" حول معنى القضايا. يعتبر التشبيه من القضايا الأكثر
تاريخ القبول:	شيوغاً وأحد الأساليب البلاغية الأكثر استخداماً في القرآن الكريم لأغراض مختلفة. ويعمل هذا البحث -نظراً
١٤٠٣/٠٦/١٠	لكثرة ورود التشبيهات في القرآن الكريم- على دراسة تشبيهات مختارة في سورة البقرة عبر المنهج الوصفي
١٤٠٣/١١/٢١	التحليلي والمنهج الإحصائي، بناء على نظريات فيتجنشتاين. واستخلص البحث في دراسته للأمثال السبعة
	المختارة في سورة البقرة وفقاً لنظرية "فيتجنشتاين المتقدم" أن "المشبهات به" هي التي تحظي بالدلالة فقط،
	وذلك أن المشبهات تعد عناصر غير ملموسة بينما يندرج المشبه به من ضمن الأركان الرئيسية والمحددة التي
	يمكن إدخاله في دائرة الاختبارات التجريبية. وأما بناء على نظرية "فيتجنشتاين المتأخر"، فإن جميع القضايا لها
	دلالة، ولكن هذه الدلالة ثنائية من ناحيتين؛ أولاً، إنها ذات دلالة نظراً لوجودها في الألعاب اللغوية، وثانياً، أنها
	تحظي بدلالة لكل متحدث، حتى المتحدثين بلغة غير دينية. وتعبير أصبح يستحيل رفض دلالة هذه القضايا
	حتى ولو تم رفض القضايا شكلياً. كما أن القرآن يصف التشبيهات بطريقة تتماشى مع الطبيعة البشرية ولا
	تنتمي إلى عصر خاص.

الكلمات المفتاحية: القرآن، البقرة، التشبيه، فلسفة اللغة، فيتجنشتاين

الاقْتِباس: متقي زاده، عيسى؛ فريدون بور، كورش (١٤٠٤). إثبات دلالات التشبيهات الواردة في سورة البقرة بناء على نظريات فلسفة اللغة (فلسفة فيتجنشتاين اللغوية نموذجاً)، فصلية لسان مبین العلمية، مقالة محكمة، السنة السابع عشرة، الدورة الجديدة، العدد الواحد والستون، خريف ١٤٠٤، ص ١٥٥-١٣١.

المعرف الرقمي: 10.30479/lm.2025.20836.3772

الناشر: جامعة الإمام الخميني (ره) الدولية. حقوق التأليف والنشر © المؤلفون.